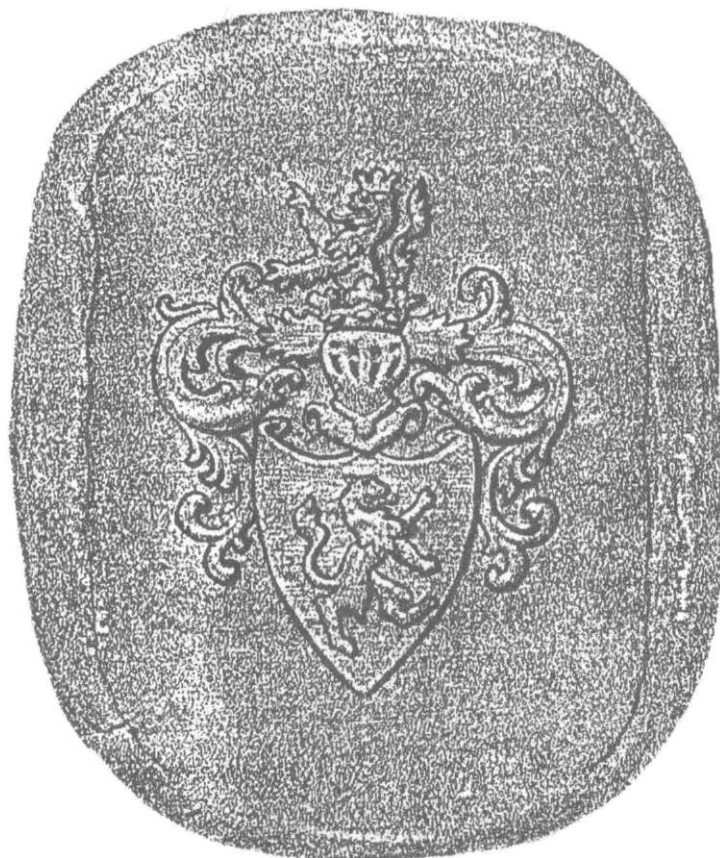

O STEMĂ INEDITĂ A FAMILIEI CANANO (PRIVIRE „TEHNICĂ” ASUPRA UZANTELOR HERALDICE DE ALTĂDATĂ)

*Tudor - Radu Tiron**

Pentru alcătuirea prezentului studiu am avut în vedere una dintre pecetele boierești aflate în bogatul - și puțin exploratul - fond "Matrice Sigilare", de la Arhivele Naționale ale României, filiala București¹. Imprimată, stema înfățișează într-un scut ascuțit, cu marginea superioară dublu concavizată², pe azur, un leu conturnat (probabil) de aur. Cască cu gratii, încoronată, văzută din față, de la care pornesc lambrechmi elegant răsuciți, având culorile neprecizate. În cimier leul din scut, încoronat, ieșind.

* Jurist, Membru al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a României.

¹ Arhivele Naționale ale României, filiala București, Inv. nr. 2362 - "Matrice Sigilare", nr. 13610. Pecetea, săpată într-o plăcuță dreptunghiulară de bronz cu dimensiunile 20X30 mm, groasă de 6 mm, poartă în catalogul fondului greșita atribuire de a fi aparținut familiei Ceaur Aslan (vezi stema corectă a acestei familii în E. Hagi-Moscu, *Steme boierești în România*, București, 1918, pl. I, fig. 4).

² Impropriu numit "scut elvețian", atât în știința apuseană (***) *Nouveau Larousse Illustré* - ediție îngrijită de Claude Augé, Paris, f. a., vol. II, pl. "Blason", cât și, prin imitație, în cea românească (M. Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974, fig. 9 și p. 167).

Mărturisim lectorului că mai sus amintita construcție ne-a zdruncinat, pentru o clipă, reprezentarea pe care o aveam cu privire la noțiunile de *pecete* și *matrice*, cu alte cuvinte la *imaginea scop* și *imaginea mijloc*³. Crezând că, în materie de mobile heraldice animate, vom reuși să identificăm poziția corectă a acestora prin orientarea lor spre dextra, descoperim că, în speță, lucrurile nu stau nici pe departe astfel, leul din scut fiind complet adosat celui din cimier și invers, iar situația rămânând aceeași indiferent pe care obiect l-am privi, pecetea sau matricea! Mai mult, pentru a spori confuzia în care ne aflăm, coiful, în loc să urmeze direcția firească a cimierului, este "taré de front".

O anumită logică există însă, chiar și în construcția acestor armoarii; fin gravate (pe la 1850) de mâna unui meșter apusean, ele reflectă concepția eclectică a unei epoci pentru care heraldica (mai ales cea de școală franceză), depășise etapa manierei de reprezentare, fără a deveni însă un stil. Acelei perioade de intense căutări, atentă mai degrabă la detalii, decât la ansamblu, îi aparține și prezenta creație; neogotică, prin scutul ascuțit, amintind formele începutului de secol al XIV-lea⁴, dar și renescentistă, prin simetria oferită de repetarea în oglindă a lambrechinilor, ori de așezarea frontală a coifului, stema constituie un șablon artistic în care s-au "vărsat" armele neamului boierilor Canano.

Acest "vechiu neam grecesc mutat la noi în secolul al XVIII-lea"⁵, moldovenesc prin adopție, folosea - potrivit anuarului cvasi-oficial al heraldicii private moldo-muntane, creație tardivă datorată lui Emanoil Hagi-Moscu - un scut azuriu, cu un leu conturnat de aur⁶; figura, evident inspirată din pecetea pe care am aflat-o în fondul de "Matrice Sigilare", de la Arhivele Naționale ale României, ori din alte obiecte asemănătoare⁷, nu ne rezervă surprize, leul fiind aici, ca și aiurea, de departe cea mai răspândită figură animalieră⁸. Observăm însă că, orice ar reprezenta,

³ Etimologia însăși a termenului *sigiliu* pare a acredita ideea că nu putem invoca un asemenea mijloc de autentificare decât în legătură cu imaginea obținută, singura al cărei mesaj este valabil (în epoca lui Cicero, impresiunea realizată în ceară sau argilă, era desemnată prin cuvântul "signum", ca o modalitate voit imprecisă de a se indica reprezentarea unei personalități, indiferent de natura suportului pe care acest "signum" era imprimat - vezi L. de la Marche, *Les sceaux*, Paris, 1889, p. 16). Or, valabilitatea unui mijloc de autentificare înseamnă, în sens strict civil, asigurarea caracterului de fapt public al unui mesaj, imposibil de realizat dacă mesajul nu se păstrează neschimbat, în fața analizei multiplilor subiecți de drepturi și obligații juridice, vezi și T.-R. Tiron, *Falsificarea instrumentelor de autentificare sau marcarea*, lucrare prezentată la Sesiunea de Comunicări Științifice Studentești din mai 2000, organizată de Facultatea de Drept a Universității "Româno-Americane".

⁴ Vezi Dr. O. Neubecker, *Le grand livre de l'héraldique*, Paris, 1977, pp. 76-77. Potrivit tabelului cuprinzând diferitele forme de scuturi, cel ascuțit, cu marginea superioară dublu concavizată pare a fi revenit "la modă" pe la 1750, în Anglia. La aceasta, adăugăm că adoptarea unor asemenea forme constituia un corolar al alcătuirii unui curent neogotic, al unui "Gothic Revival" - cum era, pe bună dreptate, denumită de către insulari această reevaluare a bogatului patrimoniu de forme și (mai puțin) de simboluri, oferit de către secolele XIII-XV. Ulterior înfrângerii "monstrului corsican" și a inaugurării unui alt fel de politică europeană, scutul ascuțit devine aproape curent, în rândurile acelor utilizatori de steme ale căror vederi reacționare își găseau o necesară materializare în cultivarea romanului gotic, a stilului "trubadur" ori a gustului pentru castele și catedrale.

⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Chișinău, 1991, p. 12. Mulțumim și pe această cale Domnului Mihai Dimitrie Sturdza, care ne-a pus cu multă amabilitate la dispoziție datele pe care Domnia Sa le deținea cu privire la boierii Canano: o genealogie care urmărește curgerea familiei de la un Constantin, trăitor pe la 1687 în Moldova (dar având ascendență în Țara Canaanului, după cum îl arată și numele), până la cei din urmă reprezentanți, decedați în deceniile de după încheierea celui de-al doilea Război Mondial (materialul care a stat la baza alcătuirii acestei genealogii este reprezentat de notele lui Gheorghe Ghibănescu, din "Surete și izvoade", XIV - istoria moșiei Șendriceni din Dorohoi).

⁶ E. Hagi-Moscu, *Steme boeresti...*, pl. III, fig. 3.

⁷ Regretatul heraldist Jean N. Mănescu nota, pe spatele unei schițe reprezentând armele acestor boieri, că mai multe sigilii s-ar fi găsit - înainte de război - în posesia familiei Gane, împreună cu o diplomă pentru acordarea titlului de conte unor ... nobili Canani, greci insulari sau italieni, preinși străbuni ai Căănăneștilor autohtoni (într-o scrisoare adresată Domnului Gheorghe Gane, nepot al unei Canano și comanditar, pentru familia sa, al unui "pennon d'alliance", Jean N. Mănescu arăta cu ironie că procurarea diplomei se va fi făcut "Dieu sait quand et à quel prix")!

⁸ Pe care o putem găsi, ca atare (având proveniențe și motivații eteroclite), în însemnele mai multor neamuri boierești, dintre care unele au fost chiar rude ale Căănăneștilor: Sturdzeștii (prin căsătoria lui Șerban Canano cu Bălașa Sturdza - 1798), Costăcheștii (prin căsătoria Mariei Canano cu Mihai Costachi-Lățescu - cca. 1800-1810), Vărnăveștii (prin căsătoria lui Costache Canano cu Catinca Vărnăv - 1815) etc. (cf. *Genealogia familiei Canano*).

leul din scut și cel din cimier sunt, în pofida speciei, mobile heraldice diferite (cel din urmă fiind încoronat), trăsătură care contribuie la accentuarea separației dintre scut, pe de o parte, și timbru, pe de alta. Apoi, autorul compoziției pare a fi socotit – prin aplicarea unui foarte rigid raționament formal – că orientarea figurii din cimier nu este tributară celei din scut⁹, cu atât mai mult cu cât coiful însuși nu putea, sub amenințarea confundării cu unul de bastard¹⁰, a fi orientat spre senestra (cel puțin, în doctrina acelei epoci!). Mai mult, am putea sesiza chiar și o anumită pretenție în afișarea unui statut particular între celelalte familii boierești, statut exprimat prin coiful așezat frontal – pesemne că, pentru gravorul mijlocului de secol XIX, ca și pentru înaintașul lui care va fi rupt orice legătură cu tradiția pur gotică a stemei asimetrice¹¹, coiful așezat frontal nu reprezenta nimic altceva decât un atribut al persoanelor de rang înalt (sau, în fine, mai înalt decât al altora). Trăsătură a heraldicii latine¹² – cea germanică, în care numărul de coifuri din compunerea timbrului creștea o dată cu rangul posesorilor stemei, folosea în mod egal poziția frontală și cea profilată a coifului, în legătură directă cu felul cimierului reprezentat deasupra¹³ –

⁹ Este deosebit de interesant să descoperim aici o certă pasiune pentru simetrie, ca o caracteristică raportată la axa verticală a întregii steme. Să reconstituim raționamentul autorului sigiliului în chestiune, pornind-ne analiza de la un caz întâmplat cu circa un secol și jumătate mai înainte de darea în lucru a acestuia. La 21 iunie 1639, la Alba Iulia, principele Gheorghe Rakóczi I acorda noblețea Transilvaniei unui oarecare Benedict Halmagyi, originar din Țara Românească. Armoariile acordate cu acest prilej reprezentau un scut încărcat cu un leu ieșind dintr-o coroană și ținând o lance, scutul fiind surmontat de un coif de jută văzut din profil. După mai bine de 60 de ani, doi dintre descendenții lui Ștefan și Theodor Boier, ziși și Halmagyi, urmași ai aceluși Benedict Halmagyi înnobilit la 1639, primeau o stemă a cărei descriere era copiată *mot-à-mot* după cea inițială, dar cu adaosul unui cimier, împrumutat de la figura din scut. În schimb, casca susținătoare a nou-inventatului cimier, în loc de a fi orientată în aceeași direcție cu mobila de deasupra, sau măcar de a urma traiectoria piesei similare de pe diploma conferită de către principele Gheorghe Rakóczi, va fi redată frontal, pesemne cu intenția de a se obține o simetrie maximă la nivelul șablonului heraldic, model completat, de altfel, și de celelalte dominante ale miniaturii (vezi J. N. Mănescu și M. G. Stephănescu, *Enluminures héraldiques des XVIème - XVIIIème siècles dans la collection de l'Académie Roumaine*, în RRHA, 17, 1980, pp. 25-26, 30-31).

¹⁰ Vezi *** *Nouveau Larousse illustré*, vol. III, cca. 1900, pl. *Couronnes*.

¹¹ Este interesant a fi menționată persistența caracterului asimetric al unor armoarii central europene, în fața puternicei influențe (din cea de-a doua jumătate a veacului al XV-lea), datorată principiilor renescentiste de construcție a imaginii; referindu-ne în primul rând la sculptură, gen artistic care, prin ridicarea desenului la cea de-a treia dimensiune, reconstitua stema însăși la o scară mai mare și din materiale mai duabile, vom aminti trei exemple datând din perioada mai sus amintită. Mai întâi, stema săpată pe timpanul intrării scării în spirală din castelul de la Hunedoara, reprezentând – într-un cvadrilob încă gotic, susținut de doi îngeri ingenuncheați – armele concedate lui Iancu la 1 februarie 1453, cu scut "ridicat", lambrectini simetrici, coif afrontat și ... cimierul din profil (cf. O. Velcescu, *Castelul de la Hunedoara*, București, 1961, fig. 35; pentru heraldica familiei de Hunedoara, vezi și T.-R. Tiron, *O veche stemă a Transilvaniei la Brașov și legăturile acesteia cu heraldica familiei de Hunedoara*, sub tipar). Apoi, stema foarte asemănătoare în privința construcției, având același coif afrontat susținând un leu din profil, sculptată în 1471 la comanda cronicarului polonez Jan Długosz (comunicată de către regretatul Jean N. Mănescu, care a identificat-o în M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Heraldik*, Graz, 1969, pl. XXXVII). În fine, armele regale ale Bohemiei, sculptate pe la 1460-1470 pe frontonul gotic al uneia dintre ferestrele Tarnului Pulberăriei de la Praga. Aici, încadrarea întregii compoziții în limitele unui triunghi destul de ascuțit a determinat o lăfire excesivă a scutului, și o micșorare proporțională a cimierului; astfel, în vreme ce acesta din urmă a fost redat (printr-o virtuozitate a sculptorului), în vedere frontală, la fel ca și coiful și foarte simetricii lambrechini ambientali, scutul se va înclina la 45°, permițând coifului să se așeze direct peste colțul lui, în cea mai veritabilă manieră gotică de construcție a stemei (cf. K. Plicka, *Praha ve fotografii*, Praga, 1960, pl. 193).

¹² Analizând mai multe exemplare produse de către heraldica italiană modernă și contemporană, realizată în stilul și potrivit principiilor blazonului francez din secolul al XVII-lea (vezi *infra*, nota 17), am notat constanta folosire a coifului văzut din față pentru persoanele de rang princiar sau ducal (cancelariile îngăduind marchizilor doar cu destulă "zgârcenie" un asemenea timbru, în vreme ce conților, baronilor și cavalerilor le acordau coifuri în semiprofil – în condițiile omiterii, aproape generalizată, a folosirii vreunui cimier!); astfel, lucrarea autorilor G. C. Bascapè și M. Morsella del Piazzo, *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata, medievale e moderna*, Roma, 1984, ne oferă mai multe exemplare tipice, produse ale artei heraldice oficiale de până în 1946: principi Barberini (p. 40), principi Gonzaga (p. 292), principi Borghese, principi Del Drago (p. 424), duci Amato (p. 589), duci Ferrari (p. 605), principi Antici Mattei (p. 611) etc.

¹³ Cităm astfel colecția de steme a lui Johann Siebmacher (vezi, de pildă, *Johann Siebmachers Wappen-Buch*, ed. 1701-1705, tipărită de către Rudolf Johann Helmers din Nürnberg și retipărită în 1975 de către Editura Battenberg de la München), exemplu în care procedeul orientării coifului după cimier este uzual; adevărat repertoriu "oficial" al heraldicii private a familiilor nobile și burgheze ale Sf. Imperiu (în fapt al unei întregi Mitteleuropa baroce), paginile acestei sublime compilații ne oferă mii de exemple de steme realizate după un șablon care, în privința formei scutului și a lambrechinilor este perfect simetric, lăsând loc unor coifuri diferit orientate (chiar și spre senestra!), mereu în funcție

amplasarea coifurilor după anumite reguli formale, a fost enunțată de către autorii de tratate de arme francezi din veacul al XVII-lea¹⁴, perpetuată în cel următor (până la prăbușirea “Vechiului Regim”) și reluată în perioada heraldicii “romantice” caracteristică Restaurației¹⁵. Franceză sau nu¹⁶, această tendință a avut principala proprietate de a fi codificată (însă doar arareori pusă în practică), iar o dată abolită, urmată à outrance în virtutea unei inerții *au rebours*, de către o sumă de elemente reacționare care, din păcate, au sfârșit prin a crea chiar și o “școală” artistică¹⁷...

de construcția figurii din cimier. De pildă, dacă cimierul era alcătuit din două aripi de acvilă, coiful era așezat frontal; dacă dintre cele două aripi ieșea un leu, coiful era întors în funcție de direcția de orientare a nobilului animal. În fine, dacă se figura doar leul, coiful era obligatoriu reprezentat din profil. Spre deosebire de “concepția” heraldică contemporană din Franța ori din țările mediteraneene, cea germanică, fiind mai conservatoare în privința podoabei coifului, era și mai formală în materia redării efective a acestuia. Pe această cale, tendinței de exacerbare simbolică a scutului (corolar al răspândirii, mai ales în Sudul Europei, a practicii “*imprese*”-lor de tot felul), i se opunea exactitatea “fotografică” a unei redări pe cât de oficioasă pe atât de virtuală!

¹⁴ Vezi M. Pastoureau, *Traité d'héraldique*, [Grands manuels Picard], 1993, p. 209. Autorul (trimitând la lucrarea din 1660 a lui P. Palliot, *La vraie et parfaite science des armoiries*), enumeră modalitățile de diferențiere a coifurilor heraldice – “*les différentes casques sont ainsi classés selon leur métal (or, argent ou acier bruni), leur position (de face, de trois quarts, de profil à dextre ou à senestre), leur degré d'ouverture et de le nombre des grilles de leur visière*” – pentru a adăuga apoi cu ironie: “*dans la pratique, la couleur, la position, l'ouverture et le nombre des grilles n'ont absolument aucune signification*”.

¹⁵ Ni s-a relevat chiar prezența unei anumite mentalități față de tehnica alcătuirii unei steme, mentalitate justificată de către nostalgii monarhiei franceze dinaintea anului 1789 exclusiv prin luarea în considerare a tratatelor de arme datorate secolului al XVII-lea și al XVIII-lea. Nu ne miră să regăsim în *L'Armorial Français, recueil général des familles nobles de France, organe officiel des cours, du monde diplomatique et de l'aristocratie européenne* . . . – datorat contelui Georges de Morant și editat de către “Le Nobiliaire”, Paris, 1931, p. 48 – aceleași șabloane de coifuri cu care ne obișnuise deja *Marea Enciclopedie Larousse*; după mai multe afirmații pe care le vom lua oricum sub beneficiu de inventar – cum ar fi aceea că, înaintea secolului al XV-lea, coiful, ca un simplu ornament ce era (sic!) se așeza întotdeauna din profil (sic!), autorul statuează că împărații, regii, prinții, ducii și marchizii inclusiv foloseau în stemele lor un coif văzut din față, în vreme ce, de la titlul de conte în jos, orice coif începea a se roti cu câte 45°, pentru a ajunge, în final (pentru gentilomii cu trei grade de noblețe, noii înnoilați și bastarzii) la un profil perfect. Iar o atare logică formală nu putea, de altfel, să fie iertată de absurdități: “*on le voit quelquefois taré de front (casca văzută din față), mais c'est une dérogation aux principes (sic!) qui n'a pu être consacrée, même (sic!) par l'usage*”.

¹⁶ Dacă în Anglia primei decade a veacului al XVII-lea mai puteam vorbi, în privința folosirii coifurilor, despre lipsa oricărei codificări, o dată cu Restaurarea monarhiei vom găsi atestate o serie de reguli “tehnice”, necesare strictei ierarhizării a întregii heraldicii private insulare. Mai degrabă elemente ale unui program bine concertat, decât norme de drept comun – nici măcar A. Ch. Fox-Davies, în *A Complete Guide to Heraldry*, Gramercy Books, New York, Avenel, 1993, p. 320, nu poate oferi acestor instituiții o dată certă, autorul arătând doar că ele datează din perioada revenirii Stuarturilor pe tronul Angliei – normele referitoare la cromatica, tipul și poziția coifurilor au fost cu strictețe aplicate, până în prezent. Fox-Davies critica mai cu seamă poziția prestabilită a coifului (dar și a cimierului), oferind, cu o virtuozitate de bun jurist, mai multe exemple concrete în care un cimier profilat nu se putea așeza deasupra unui coif văzut din față (de pildă cel de baronet), nici unul în vedere frontală deasupra unui coif în profil (de pildă cel de pair) – *ibidem*, pp. 320-321. Analizând aceste reguli – a căror totală lipsă de realism ne uimește, dacă le raportăm, ca instituiții, la o epocă în care folosirea efectivă a costumului heraldic (ne referim la mantiiile și “caronițele” purtate de către pairi cu prilejul fiecărei încoronări a unui nou suveran), fusese codificată în cele mai mici amănunte (***) *Honours and Titles*, Londra, 1992, pl. II, unde se arată că cea dintâi utilizare a unor asemenea costume standardizate a fost prilejuită de încoronarea regelui James al II-lea din 1685) – și luând în calcul critica asiduă care li s-a adus, nu înțelegem de ce abandonarea lor s-a produs abia de vreo două decenii, aceasta și în condițiile în care coifurile cu cimier au fost și sunt încă efectiv folosite, de pildă în decorația interioară a capelelor principalelor ordine britanice (vezi H. Paston-Bedingfeld, *The Art of Heraldry*, Londra, p. 33).

¹⁷ Stilul heraldic “clasic”, creație a Franței secolului al XVII-lea, dar răspândit în întreaga lume o dată cu alte modele culturale franceze din materia artelor, a arhitecturii sau a literaturii, se caracteriza printr-o rigoare deosebită aplicată desenului, pe una din înmătoarele coordonate: 1. folosirea șabloanelor, pentru scut (vestitul scut de 7/8 părți), mobil și ornamente exterioare; 2. folosirea unor hașuri pentru fiecare culoare; 3. creșterea importanței scutului (și, implicit, încărcarea excesivă a interiorului acestuia), în detrimentul timbrului, cu toate elementele sale. La acestea vom adăuga, de astă dată ca orientări programatice, tendința executivului francez de “inventariere” și “control” al întregului patrimoniu heraldic existent în cuprinsul regatului (vezi M. Pastoureau, *op. cit.*, pp. 68-70), care a determinat, poate pentru prima dată în istoria heraldicii, o epuizare sistematică a posibilităților de construcție tehnică a stemelor, dublată de o excesivă încadrare juridică a acestora. Chiar dacă s-a dovedit că mai sus numita întreprindere – prevăzută printr-un decret dat de către Ludovic al XIV-lea în noiembrie 1696 și pusă în aplicare de către un întreg serviciu coordonat de vestitul Charles d'Hozier – nu avea decât scopuri pur fiscale, modelul francez a făcut carieră atât prin latura lui administrativă (vezi, spre exemplu, organizarea în Rusia țarului Petru cel Mare, a unei “Camere Heraldice”, care, între altele, a realizat și foarte completa colecție armorială “*Общій гербовник Дворжанскихъ Родов ...*”), cât și în prin stilul

Cu toate acestea, nu este nici pe de parte întâia dată când heraldica europeană vede apariția unor asemenea combinații, atât de puțin conforme spiritului armorial al desenului perioadei gotice. De fiecare dată însă, un raționament vine în justificarea felurilor "violări" ale construcției stemei, pe fondul mai larg al decăderii artei heraldice prin abandonarea oricărei viziuni tridimensionale. Așa cum am încercat să arătăm mai sus, era vorba, în primul rând, de încadrarea juridică a oricărei creații armoriale, într-una din cele două situații posibile: 1. "standardizare" aplicată unei steme deja existente și 2. "standardizare" aplicată unei steme nou imaginată. În al doilea rând, conflictul dintre o stemă pretabilă la folosirea efectivă, prin descompunerea pe fiecare element (scutul care se ține în mână, coiful care se pune pe cap etc.) și o stemă alcătuită prin suprapunerea mai multor "layer"¹⁸-uri - greu utilizabilă altcumva decât pe hârtie - tindea către acutizare doar în momentul în care ansamblul nu mai prezenta, la simpla alăturare a unor elemente normal desenate, aceea simetrie cerută de exigențele artelor decorative.

Alegând ca exemplu tocmai armele moldovenești care fac obiectul studiului nostru, vom arăta că, așa cum au fost imaginată, acestea cuprind, din cele 5 elemente posibile (scutul, coiful, coroana, lambrechinii și cimierul), 4 elemente simetrice și doar unul asimetric: leul din cimier. Desenându-se și coiful în poziție normală, compoziția ar fi avut 3 elemente simetrice și 2 asimetrice! Iar dacă leul putea fi redat și frontal, prin aplicarea regulilor simetriei - care, însemnată pentru construcția intimă a fiecărui obiect¹⁹, echivalează și cu o mai lesnicioasă reprezentare a unui ansamblu, prin desenarea unui singur profil și răsturnarea lui în oglindă - pentru heraldica secolului al XIX-lea (încă moștenitoare a desenelor de "șablon" generalizate cu 200 de ani mai înainte), un asemenea procedeu nu ar fi avut nici o valoare, leul riscând... să nu mai fie leu, ci leopard²⁰!

reprezentărilor. Or, modelul heraldic francez trebuie să fi fost suficient de puternic, de vreme ce, în tot cursul veacului al XVIII-lea și până pe la jumătatea veacului următor, a constituit un "*verbum regens*" al artei heraldice din întreaga Europă, fiind preferat și astăzi, mai ales de către țările latine (între acestea, vom nota însă excepția constituită de heraldica lusitană).

¹⁸ Îndrăznind o incursiune, poate utilă, în modalitățile de exprimere contemporană ale desenului heraldic, vom aminti și realizările unor anumite programe pentru calculator; între acestea, programul "*Corel*" este caracteristic prin posibilitatea relativ facilă de construcție a unei steme ori embleme. Având la bază o lungă serie de elemente grafice - piese onorabile, mobile heraldice, aplicații pentru umplerea unor suprafețe prin hașuri sau umbre, dar și "șabloane" de scuturi, coifuri, coroane sau lambrechini, acest program poate fi utilizat prin suprapunerea a două, trei, patru sau chiar mai multe "straturi", a căror cromatică poate fi liber stabilită. La fel ca în epoca lui Charles d'Hozier, dar cu alte mijloace, se poate compune, spre exemplu, un scut (Layer 1), purtând o fascie (Layer 2), aceasta din urmă încărcată cu trei besanți (Layer 3), iar fiecare încărcat, la rândul lui, cu câte o stea (Layer 4). Pentru ca cele 4 planuri mai sus enumerate să fie corect încadrate, programul permite și redimensionarea fiecăruia, mai întâi pe cele patru puncte de bază rezultate prin întretăierea unei axe verticale cu alta orizontală, iar mai apoi printr-o multitudine de puncte modificabile, a căror densitate crește o dată cu indicarea de către acestea a vreunui detaliu; vedem astfel cum, datorită considerentelor eminent tehnice, descoperim în planul construcției imaginii similarități cu realizările grafice medievale, iar în cel al limbajului descriptiv, cu însăși descrierea heraldică (rezultat din succederea fiecărei operațiuni de selectare, asamblare și colorare a imaginii).

¹⁹ Chiar dacă simetria nu este, întotdeauna, echivalentă cu armonia propriu-zisă a unei compoziții, fie ea și heraldică. Invocăm în această speță un interesant obiect armorial, creație a stilului gotic anterior secolului al XIV-lea: scutul purtând armele unei ramuri a baronilor de Rarogne, conservat astăzi în biserica Nôtre-Dame-de-Valère-sur-Sion (cf. dr. O. Neubecker, *op. cit.*, p. 127). Aici, acvila reprezentată într-un relief bine profilat are, datorită unui "*tour-de-force*" al artistului, capul întors către privitor; normal redată, acvila ar fi trebuit să aibă capul în profil, ca orice altă figură heraldică similară (*Ibidem*, p. 72). Deci, chiar remarcabile prin realizarea artistică, ca și prin îndepărtatele modele antice pe care le putem întrezări (datorită caracterului "sculptural" al compoziției, careia i se datorează atât redarea "în relief înalt" a capului acvilei, cât și scobiturile concave ale părții superioare a aripilor acesteia, tipice acvililor imperiale romane), armele nu sunt conforme cu individualitatea lor juridică (pentru că redau o figură având o particularitate pe care blazonul ar fi trebuit să o amintească expres!) și mici proprii scopului folosirii oricărui scut: exteriorizarea unui mesaj vizual, adresată în primul rând inamicului. Or, inamicul nu putea, privind scutul din față (chiar dacă, *exempli gratia*, vorbim despre un obiect de paradă), să "vizualizeze" corect capul acestei acvile, vederea frontală nefiindu-i, în ciuda aparenței perfect simetrice a corpului, deloc avantajoasă nobilei păsări: prin urmare, simetria unei imagini nu implică automat și armonia acesteia!

²⁰ Vezi și articolul *Stema cu deviza "Non Solum Armis"*, din *tipăriturile de la mănăstirea Neamț*, datorat heraldistului Jean N. Mănescu (în volumul "*Tîrgoviște, cetate a culturii românești, Lucrările Sesiunii Științifice din 21-23 decembrie 1972*", partea I,

De altfel, încercarea reprezentării frontale a unor animale care, în mod uzual, nu ar fi avut cum să fie redată decât în profil, de-abia acum începea să se contureze, dar cu timiditate, printre preferințele diferitelor cancelarii. Tehnic vorbind, rezultatul nu a fost dintre cele mai izbutite, cele câteva astfel de exemplare – datorate școlii heraldice austriece²¹ din a doua jumătate a veacului al XIX-lea – nefiind deloc expresive din punctul de vedere al desenului, nici pentru tipul de pasăre sau animal ce se voia redat, și nici prin maniera în care conservatoarea lume germanică înțelegea să înfățișeze un cimier! Pe de altă parte, școala formată în jurul Colegiului de Arme de la Londra lucra încă în stilul “Georgian” (moștenit din veacul luminilor), fără să treacă la realizarea marelui deziderat expus abia în 1909 de către Arthur-Charles Fox-Davies: redarea fiecărui cimier, în funcție de natura acestuia, pe direcția coifului-suport²². Oricum, această problemă, îndeajuns de inestetică în ceea ce privește nepotrivirea unor cimieruri pe coifuri având doar o anumită orientare (dictată de rangul titularului stemei), tindea să se radicalizeze o dată cu adoptarea – sub influență germanică – a uzanței timbrării prin mai multe coifuri; din păcate, influența germanică se va opri doar la coifuri, cimierurile rămânând neatînse în dispunerea lor²³ – poate tocmai

București, 1974, p. 231), unde vom putea regăsi câteva subtile demarcații “morfologice” dintre leu și leopard, desprinse din analiza unei steme oficial conferite, comparată cu altele modificate prin uz.

²¹ Amintim aici, ca relevantă pentru gândirea heraldică oficială din monarhia austro-ungară, lucrarea *** *Király Könyvek*, Szekszárd, 1994, în care găsim reproduse și descrise diferite armoarii acordate între 1867 și 1918. Lăsând laoparte stemele simple (scut+coif+coroană+lambrechini+cimier), în care coiful era așezat invariabil în semiprofil (prima reprezentare a unui coif așezat frontal, în stema unei persoane fizice netitrate datează din 1909 – vezi p. 141; pentru persoanele juridice, caracteristică este însăși lipsa vreunei metode: spre exemplu, orașul Sfântul Gheorghe, căruia i s-a acordat stemă în 1897 – vezi p. 79 – avea un cimier văzut din profil în timp ce coiful era așezat frontal, pentru ca, 2 ani mai târziu, orașul Kaposvár să primească un coif văzut din profil având un cimier în vedere frontală – vezi p. 87!), pentru baroni, conți sau prinți, potrivit uzanțelor rămase valabile de pe vremea Sfântului Imperiu, timbrul căpăta amploare, prin multiplicarea coifurilor. Dificultatea “tehnică” apărea atunci când coifurile erau în număr impar, cel din mijloc fiind obligatoriu văzut din față. *Volens-nolens*, și cimierul trebuia redat frontal, iar aceasta cu toate riscurile ca imaginea redată să își piardă din caracteristici; un anume Komlóskeresztesi Fejérváry Géza, primea în 1875 (vezi p. 15), o dată cu titlul de baron al Ungariei, o stemă în care din trei coifuri, cel central avea în cimier un leu văzut din față (în scut fiind, între altele, și un leu leopardat). Apoi, practica a stabilit și că, pentru fiecare stemă de persoană titrată având un singur coif, acesta va fi așezat frontal și, o dată cu el, și cimierul aferent – primind, în 1886, titlul de baron maghiar, un Kapriozai Wodiáner Albert va fi “înzeștrat” cu un coif văzut din față, având în cimier un cocoș (vezi p. 45). Este interesantă modalitatea în care pictorul a reușit să imagineze pasărea ce se voia reprezentată; cum o vedere pe deplin frontală abia dacă i-ar fi îngăduit identificarea speciei, s-a recurs la un semiprofil simplu, cu coada pe jumătate mascată iar capul, din contră, ușor întors către senestra – astfel, în ciuda dinamismului poate excesiv al reprezentării, pasărea își păstrează ideea de frontalitate! O ultimă și necesară remarcă în privința acestei heraldici caracteristice Mitteleuropei ar trebui să evidențieze neexcluderea de către cancelarie a redării unui timbru orientat spre senestra; sigur, chiar dacă nu mai putem vorbi despre un “revival” al miniaturii gotice de pe diplomele pentru blazon din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, vedem cum, oficial, o asemenea schimbare a “direcției” armoariilor nu era considerată ca ceva prohibit. Lucrul care ne-a dus cu gândul tocmai la ceea ce ar fi trebuit să fie armele boierilor moldoveni Canano (din pecetea care a constituit prilejul prezentului studiu), a fost stema acordată în 1907, împreună cu titlul de conte maghiar, lui Semsei Semsey László (vezi p. 131). Întrucât scutul purta un cerb rampant spre senestra și abandonându-se chiar și “regula” vederii frontale a timbrului (pe care am amintit-o *supra*), atât coiful cât și, firește, cimierul aveau să fie orientate în aceeași direcție, pentru ca armonia întregii compoziții heraldice să rămână neștirbită.

²² A. Ch. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 321, lauda rezultatele graficianului G. W. Eve, care obținuse bune rezultate prin rotirea cu unghiul dorit atât a coifului suport, cât și a cimierului, astfel încât cele două să urmeze aceeași linie firească. Analizând la rândul nostru acest tip de artă heraldică victoriană, am admirat expresivul “display” al armelor lui C. V. Downes, W. S. Chisenhall-Marsh sau H. C. Lloyd (apud. A. Ch. Fox-Davies, *Heraldry. A Pictorial Archive for Artists and Designers*, New York, 1991, pp. 9, 73 respectiv 91), fără a ne putea opri să remarcăm absoluta interdependență între reușita unui asemenea proces și calitatea fotografică a reprezentării, descinsă dintr-o anumită “emisferă” a desenului heraldic gotic (vezi și T.-R. Tiron, *O veche stemă ...*, nota 81), sursă de inspirație atât pentru G. W. Eve, cât și pentru contemporanul acestuia, germanul Hugo Ströhl; este, evident vorba, de marele artist Albrecht Dürer.

²³ Vezi, spre exemplu, în *** *Debrett's Peerage, Baronetage, Knightage and Companionage*, Londra, 1961, stema vicontelui Combermere, cu trei coifuri din care cel dextru întors, având însă în cimier un șoim spre dextra (p. 295), stema baronului Deramore, cu două coifuri, din care cel dextru întors, având în cimier o aripă de liliac la fel ca în scut – adică spre dextra (p. 363), stema duceleului de Sutherland, cu cinci coifuri afrontate 2 cu 2, cel din mijloc în semiprofil spre dextra; întrucât toate cele cinci figuri de cimier sunt reprezentate către dextra, cele două de pe flancul dextru apar de-a dreptul într-o direcție contrară față de cea a coifurilor – ne putem imagina, dar cu o bună rezervă de ironie, un coif purtând într-o întrecere un lup care întoarce coada către adversar, ori un cap de capră care-i întoarce ceafa (p. 1136)!

datorită formalismului excesiv al construcției lor²⁴ – iar timbrul rezultat având astfel o orientare divergentă. În fine, oricât ar părea de straniu, mai multe exemple “continentale” vin să completeze ciudata practică britanică mai sus amintită²⁵.

Pe fundalul acestor două direcții care vor face carieră din perioada “Jugendstil”-ului (chiar dacă, în ambele cazuri, momentul amintit va echivala cu o redescoperire a desenului armorial gotic), stemele boierești, creații – prin felul reprezentării – ale artei heraldice franceze, vor rămâne aceleași în tot cuprinsul secolului al XIX-lea, ca și în prima parte a celui următor. Sigur, identificarea certă a traiectoriei acestui “implant stilistic” în zona dunăreană va lămuri și problema existenței, totuși, a coifurilor cu cimieruri în stemele boierilor moldovalahi. Vom ști dacă influența vine din Franța, însă pe “filiera” rusă a unui “*Gerbovnik*” în care armeriile nobililor simpli cuprindeau întotdeauna coifuri și, adesea, cimieruri. Sau dacă aceste coifuri (al căror penaj destul de uzual nu știm dacă îl putem considera ca un veritabil cimier), nu erau curnva o prelungire a panopliei de arme cu care stemele domniești, iar mai apoi cele boierești, începuseră a se înconjura. Se impun, și aici, câteva precizări; tradiția emblematicii sigilare boierești a veacului al XVII-lea (ale cărei compoziții, aflate sub influență central-europeană, înfățișau pe lângă scut și coiful cu ornamentele și accesoriile acestuia), își pierduse calitatea de “numitor comun” al întregii heraldici extracarpătine, proprie atât stemelor boierești, cât chiar și celor domnești²⁶. La 200 de ani

²⁴ *Ibidem*, p. 225, unde găsim armoariile vicontelui Camrose, având un cimier pe cât de interesant, pe atât de neheraldic: un grifon negru, așezat și cu capul întors, coletat cu aur. Ei bine, cu greu ne-am putea imagina, folosit într-o întrecere cavalească veritabilă, un astfel de cimier care nu privește către adversar, ori îi întoarce spatele, mai ales atunci când orientarea lui nu este vreo licență care excede folosirii efective sau virtuale a unui asemenea ornament (în acest sens, am putea aminti tocmai cimierul domnilor Țării Românești care, așa cum este reprezentat pe monedele din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, înfățișează o acvilă cu capul întors, privind, iar mai târziu apucând o cruce; reconstituind virtual un asemenea cimier și așezându-l pe un coif veritabil, vom vedea că probabilitatea ca el să privească îndărăt este foarte scăzută, folosirea monetară datorându-se unei modificări imaginate fără a se avea în vedere vreo perspectivă tridimensională – vezi în această problemă și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 44, pl. XVIII și XIX).

²⁵ Vezi publicația Societății Heraldice “*Zum Kleeblatt*” din Hanovra, *Jahrbuch 1968/1969*, seria 6-7, în care găsim articolul “*Die Wappen des Geschlechts von Königsmarck*”, datorat contelui Friedrich v. Königsmarck-Karnzow. Această veche familie prusiană avea să-și mărească – în cursul secolului al XVIII-lea – armoariile ancestrale, prin multiplicarea subdiviziunilor scutului și a coifurilor din componența timbrului. Mai întâi atestate la 1764, dar perpetuate în mod egal pentru cele două ramuri (cea suedeză și cea germană), găsim trei coifuri, din care cele două laterale, deși afrontate, poartă cimieruri întoarse invers (spre dextra, respectiv spre senestra) – vezi p. 80, 81. Chiar și aici însă, putem regăsi o anumită logică, întrucât cimierurile unmează întrutotul direcția figurilor corespunzătoare din planul scutului, care – contrar a ceea ce cunoșteam în materia “curtoaziei” între figuri, ca practică tipic germanică – sunt în întregime adosate!

²⁶ Fără îndoială că, în ceea ce privește armoariile cuprinzând coifuri, heraldica princiară moldovenească a veacului al XVII-lea ne poate oferi un bogat patrimoniu; referindu-ne astfel îndeosebi la stemele sigilare ale epocii (există și exemplare rămase în materiale mai durabile, cum ar fi stema lui Vasile Lupu așezată în 1644 pe ctitoria sa de la Lemberg), le vom invoca pe cele ale lui Gheorghe Ștefan, interesante pentru identificarea dublei maniere de interpretare a unui însemn domnesc – astfel, dacă sigiliile din 1655 și 1660 (vezi D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XXVII, fig. 6, 8, apud. A. Veress; o bună reprezentare fotografică a celor două izvoare găsim în V. Căndeș și C. Simionescu, *Prezențe culturale românești*, Ed. Sport-Turism, București, 1984, p. 87), pot fi apropiate de reprezentările contemporane din spațiul central-european (vezi spre exemplu, “șabloanele” heraldice identificabile pe pecețile reproduse în lucrarea lui J. Novák, *Rodové erby na Slovensku I*, 1980), nu același lucru l-am putea afirma despre sigiliile cu legendă chirilică, în care, pe seama unui coif devenit punctiform, coroana dar mai ales scutul capătă dimensiuni impresionante (*ibidem*). Și aici, avusese loc o adaptare a unei maniere de reprezentare (în care puteam găsi chiar germenii unui stil), la “cerințele” societății moldovenești căreia îi era adresat un atare obiect de autentificare. Iar coiful, care se depărtase de cele câteva prestigioase izvoare heraldice similare ale veacurilor al XV-lea și al XVI-lea, se va vedea nevoit să eedeze din dimensiunile sale firești (ca și ale coroanei), în favoarea scutului purtând emblema propriu-zisă a țării: capul de bour. În mod firesc “supuevaluată” – dacă nu prin maniera de reprezentare stilistică atunci măcar prin dimensiuni! – emblema de stat nu va exclude folosirea armelor complete (prin “complet” înțelegând aici scutul + coiful + cimierul + coroana + lambrechinii); stângaci construite dinspre partea volumetrică – vezi stema așezată de către Miron Barnovski pe turnal cu poartă al Mănăstirii Dragomirna (1627), precum și cea datorată lui Vasile Lupu, de pe fostul turn clopotniță al Mănăstirii Trei Ierarhi din Iași (1638) – remarcându-se printr-o totală lipsă de naturalism a coifului, asemenea armoarii îi dovedesc acestuia persistența, în seria deschisă de cele de pe clopotul paraclisului Mănăstirii Bistrița (1494) cu mai bine de 150 de ani în urmă. În fine, vom aminti și faptul că însemnele domnești cuprinzând coifuri nu vor dispărea, exemple din epoca fanariotă confirmând persistența acestui model – vezi stema de pe sigiliul

distanță, heraldica de influență franceză le despărțise în două: pe de o parte armoariile prințului suveran, ale celor mai importante instituții ale statului, ca și cele ale mai multor mari familii boierești (în care coiful cu accesoriile sale nu și-a mai găsit locul, fiindu-i substituite diferite coroane din ce în ce mai "specializate"), pe de alta însemnele boierimii de starea a doua și a treia, pentru care timbrul rămăsese o problemă de statut social, în consecință foarte necesară.

Și pentru unele, și pentru celelalte, folosirea coifului și a cimierului era tributară influențelor cele mai diverse; oricum, putem constata în practica armorială autohtonă o anumită stângăcie a reprezentării cimierului, în stare să determine (sau, în orice caz, să explice), restrângerea folosirii acestuia²⁷. Ni se pare evidentă, spre exemplu, slaba voință a posesorilor de steme de a adopta și folosi veritabile cimieruri, preferând în schimb a-și surmonta coifurile cu simple pene de struț, după cum ne arată exemplele mai multor mari familii (în Moldova: Sturdza, Balș, Cerchez; în Țara Românească: Ghica, Florescu, Kretzulescu); credem că am putea vedea aici o reconstituire, în plin secol al XIX-lea, a procesului prin care nobilii spanioli și cei italieni au înlocuit niște cimieruri reale (dar pierdute ca urmare a folosirii preeminente a scutului)²⁸, cu unele fictive, sau cel prin care șleahicii polonezi au adăugat la armele ancestrale și imemoriale – care constituiau în marea majoritate a cazurilor și unica formă de prezentare a herbului lor – un coif încoronat după modelul germanic, având în cimier câte 3 sau 5 pene de struț²⁹.

Chiar și așa, exemple contemporane celui studiat vin să ne întărească impresia că ne aflăm în fața unui fapt rar, dar totuși nu izolat; având o origine îndepărtat heraldică, descinsă din cine

datat 1710 al domnului Nicolae Al. Mavrocordat (cf. Gabriela Rădulescu, *Sigiliile cancelariei domnești a Moldovei între anii 1711-1821*, în *Revista Arhivelor*, 12, 1969, 2, p. 191, fig. 4 și text p. 177-178) și stema lui Alexandru Const. Moruzi de pe un *Penticostarion* tipărit la București în 1800 (cf. A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării*, în *Revista Arhivelor*, 11, 1968, 2, p. 78, fig. 79).

²⁷ În această privință, secolului al XVIII-lea i se datorează generalizarea unui șablon de stemă boierească ce cuprindea, în genere, doar trei elemente: scutul, coroana și suportii. Referindu-ne la aceștia din urmă, prezența lor masivă în pecețile aparținând armorialului muntean ne trimit cu gândul la o certă influențare din partea heraldicii suverane a epocii. Or, cum suportii sunt mai întotdeauna doi lei (cf. Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XCVI-XCVII) – cu excepții care nu infirmă regula, precum armele boierilor Brătieni (*ibidem*, pl. C, fig. 3; chiar dacă poartă data 1804, ele aparțin, ca tipologie, veacului al XVIII-lea) – filiera trimite exact la stema domnească a Țării Românești, din care asemenea ornamente, fiindu-i caracteristice mai ales acesteia (*ibidem*, pl. LVI, fig. 7 – pentru a se nota subtilele diferențieri morfologice dintre armele domnești ale Moldovei și cele ale Munteniei), au avut toate șansele de a fi împrumutate (ceea ce nu înseamnă că nu acordăm credit și zicalei: "*qui n'a pas des armoiries porte un lion*!").

²⁸ Vezi *supra*, nota 17. Sursele reprezentărilor de coifuri cu pene se cuvin a fi căutate mai cu seamă în costumul de aparat al diferiților feudali, "desfășurat" îndeosebi cu prilejul întrecerilor cavaleresti; penele de struț sau păun, ca ornamente multicolore, ușor de atașat pe orice suport și de un mare efect vizual, completau cimierul veritabil (ceea ce poate fi constatat încă din epoca Armorialului de la Zürich), sau chiar ajungeau să-l întrușezeze, prin "detronarea" celui legitim (vezi, spre exemplu, în lucrarea lui A. Young, *Tudor and Jacobean Tournaments*, 1987, portretele unor nobili ai perioadei elisabethane, în costum de întrecere cavalerescă, al căror coif este împodobit cu mai multe pene de struț – pp. 71, 139, 142 etc.; cel mai interesant pare a fi coiful lui Robert Ratcliffe, conte de Sussex, care se folosea de penele de struț prinse pe un ecran cu pietre semiprețioase, ca pretext pentru combinarea unui cimier într-o manieră "paraheraldică", dar având un aspect totuși medieval – p. 141). Nu este lipsit de interes să legăm momentul adopției și generalizării penelor ca cimier (cel puțin în sudul latin al Europei), de transferul de imagine – simbol cavaleresc, de la jocul nobiliar la războiul nobiliar, compozițiile mai multor maestri din *quattrocento*, ca de pildă "*Bătălia de la San Romano*" a lui Paolo Ucello sau "*Victoria împăratului Constantin asupra lui Maxențiu*" a lui Piero della Francesca impunând acest "status" al costumului în conștiința societății contemporane lor, iar de aici, printr-un transfer de folosință, în arta heraldică.

²⁹ Multitudinea surselor de proveniență a herburilor poloneze a determinat, ca un corolar, și o diferită evoluție a cimierului, ca viziune și abordare efectivă în desenul heraldic; astfel, era normal ca stemele folosind piese onorabile, importate deci din spațiul germanic, să folosească cimieruri care să permită corecta dispunere a aceluiași piese onorabile – vezi, spre exemplu, herburile Doliwa, Dembno; în schimb, s-a omis să se așeze în cimierurile stemelor însemnele provenite din vechile "tamgale" geometrice – similitudine cu raționamentul heraldic apusean, potrivit căruia piesele onorabile nu erau dispuse niciodată singure în cuprinsul timbrului, nici atare "tamgale" nu vor apărea acolo decât într-o poziție "mediată" de alte elemente ... cum ar fi, spre exemplu, penele de struț sau cele de păun, încărcate cu semnele reprezentate în scut – vezi, herburile Odrowanz, Roch (dintre lucrările asupra armeriilor poloneze pe care le-am consultat, amintim S. Okolski, *Orbis Polonus*, vol. 1-3, Cracovia, 1641-1645, K. Niesiecki, *Korona Polska*, vol. 1-4, Lwow, 1728-1743 (republicată de către J. Bobrowicz, *Herbarz Polski Kaspra Niesieckago*, vol. 1-10, Lipsca, 1839 - 1846).

știe ce pecete medievală (cum pare a fi cazul armoariilor boierilor Văcărești sau Bălșești)³⁰, împrumutând pentru timbru un ornament al cărui rost simbolic așteaptă a fi elucidat (ca pentru boierii Filipești sau Cernovodeni)³¹ sau preluând – pe filiera artei apusene – un cimier veritabil (cum par a fi făcut familiile Hagi-Moscu și Pleșia)³², cimierul boierilor moldo-români reclamă o tratare aprofundată, capabilă să discearnă între natura juridică a exteriorizării prin imagine și natura grafică a generalizării prin multiplicare, primate în contextul mai larg al unor uzanțe aflate într-un continuu proces de formare...³³.

Les armoiries inédites de la famille des Canano (regard «technique» sur les usages héraldiques d'autrefois)
(Résumé)

Comme amateur d'héraldique, en tant de la science et du dessin armorial, nous avons essayé jusqu'alors de lutter par tous les moyens contre chaque signe de formalisme concernant les choses héraldiques. C'est pour ça que notre vision sur l'art du blason cherche d'être celle de l'époque des joutes et des tournois, en effet une sorte de «naturalisme armorial photographique», comme mentalité étrangère à toute composition ou la logique semble ne plus trouver sa place. Une telle composition, provenant de la collection sigillographique des Archives Nationales de Bucarest, est peut-être l'un des plus bons exemples de la décadence de l'art héraldique, au milieu du XIXe siècle: l'écu des armes, portant un lion contourné, est timbré d'un heaume à grilles affrontée, alors cimée d'un lion tourné à dextre. Tout est symétrique et d'un bon dessin, sauf la disposition divergente des trois éléments: le contenu de l'écu, le cimier, et leur lien naturel – la casque. Sorte de manque d'imagination héraldique ou bien le produit d'un formalisme excessif? Nous espérons offrir la solution d'un tel dilemme ou au moins d'en établir le «background» héraldique du temps...

³⁰ Vezi T.-R. Tiron, *Câteva cuvinte despre schimbarea stemelor Făgărașului – comunicare prezentată la Colocviul "Palate, castele și cetăți din Transilvania"*, Făgăraș, 15. 09. 2000 (publicată în volum, p. 124-142). În privința armoariilor familiei Balș, dar mai cu seamă a cimierului acestora, vezi T.-R. Tiron, *Izvoare heraldice din veacul al XIX-lea referitoare la boierii Balș – comunicare susținută la al XI-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, 20. 09. 2001.*

³¹ În privința heraldicii boierilor Filipescu, vezi articolul dnei Livia Baciru, *Ex-libris – ul cu variante al lui G. Em. Filipescu*, în *Rev. bibl.*, 23, 1970, 7, pp. 428-430 și ilustrații în D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XCIX, fig. 3, 4. În privința stemei Cernovodeniilor, vezi Ioan C. Filitti, *Regeste de documente (I). Familia Slătineanu (1712-1862)*, București, 1938, p. 4 și D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XCV, fig. 3.

³² Vezi stema sigilară a vistierului Ioan Hagi-Mosco (1748-1828), în D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. CIX, fig. 6; o stemă în piatră, destinată mormântului familiei de la cimitirul Șerban-Vodă din București, dar lucrată pe la 1860-1870, a fost reprodusă în Emanoil Hagi-Mosco, *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, București, 1995, p. 110. Pentru stema familiei Pleșia, de pe o impresiune din 1847 a lui Ioan Stan Pleșia, vezi M. S. Rădulescu, *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*, Brăila, 2000, p. 95.

³³ Supunând atenției lectorului un ultim exemplu, vom semnala un detaliu din lumea artelor plastice, semnificativ pentru stabilirea rolului cimierului în construcția unei steme. Invocând un interesant monument din cimitirul Șerban-Vodă din București – cavoul familiei banului Dumitrache Ghica, realizat după planurile arhitectului Ion Mincu – în care, unul din blazoanele împodobind friza construcției reprezintă însemnul familiei Olănescu, vom arăta că acesta este singurul dintre cele 16 scuturi boierești care este surmontat de un coif cu gratii, încoronat (celelalte au deasupra coroane de prinț, de conte sau de nobil, peste tot în "grandeur nature"). Dar, deși coiful este prezent, cimierul cu leul, vizibil pe primele variante ale stemei familiei (cf. D. Cernovodeanu, *op. cit.* ..., pl. C, fig. 1) și chiar după aceea (sigiliul unui Radu Olănescu, București, colecție particulară), nu a mai fost reprezentat. Să fie vorba despre o simplă rețineră a arhitectului de a "completa" allura eclectică a construcției cu un detaliu mult prea "neogotic"? Sau poate că gustul heraldic al societății contemporane se ferea să afișeze într-o manieră atât de evidentă o asemenea particularitate, pe care până și sigiliile – cu toată dimensiunea lor miniaturală – o puteau cu greu cuprinde?